

SARMESH SOY DARASIDAGI QADIMGI TOSHYOZUVLAR VA ULARNING MADANIY AHAMIYATI

Pardayev Lazizjon Ahmad o'g'li

Navoiy viloyati Xatirchi tumani 49-maktab

tarix fani o'qituvchisi

Email: burxonsado93@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Sarmeshsoy darasida joylashgan qadimgi toshyozuvlar, ularning tarixiy va madaniy ahamiyati yoritilgan. Tadqiqotda ushbu yodgorliklarning yaratilish davri, mazmun-mohiyati, tasvir va belgilarining semantik tahlili amalga oshirilgan. Toshyozuvlar o'z davrining ijtimoiy hayoti, diniy qarashlari va badiiy tafakkurini o'zida mujassam etgani ta'kidlanadi. Shuningdek, ularning hozirgi davr madaniy merosini o'rganish va saqlashdagi ahamiyati tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Sarmeshsoy, qadimgi toshyozuvlar, madaniy meros, tarix, petrogliflar.

Аннотация. В статье рассматриваются древние наскальные надписи долины Сармешсой, их историческое и культурное значение. Проведён анализ периода создания, содержания и символики изображений. Подчёркивается, что данные петроглифы отражают социальную жизнь, религиозные представления и художественное мышление своего времени. Также отмечается их значение в изучении и сохранении современного культурного наследия.

Ключевые слова: Сармешсой, древние надписи, культурное наследие, история, петроглифы.

Annotation. This article explores the ancient rock inscriptions of the Sarmishsay valley and their historical and cultural significance. The research analyzes their creation period, meaning, and symbolic features. It is emphasized that these petroglyphs reflect the social life, religious beliefs, and artistic thinking

of their era. The study also highlights their importance in preserving and understanding modern cultural heritage.

Keywords: Sarmishsay, ancient inscriptions, cultural heritage, history, petroglyphs.

KIRISH

O'zbekiston hududi qadimdan insoniyat sivilizatsiyasining muhim markazlaridan biri bo'lib, bu yurt zaminida yuzlab tarixiy yodgorliklar, arxeologik topilmalar va madaniy meros obyektlari mavjud. Shu jumladan, Sarmeshsoy darasi o'zining noyob tabiati, tarixiy manzaralari va qadimgi toshyozuvlari bilan alohida ahamiyatga ega. Ushbu joy nafaqat tabiiy go'zalligi, balki insoniyat tafakkurining dastlabki bosqichlarini yorituvchi qimmatli arxeologik manba sifatida ham tanilgan. Sarmeshsoy darasida topilgan toshyozuvlar (petrogliflar) miloddan avvalgi ming yilliklarga mansub bo'lib, ular o'sha davr insonlarining turmush tarzi, dunyoqarashi, e'tiqodi va san'atga bo'lgan munosabatini o'zida aks ettiradi.

Sarmeshsoy darasi Navoiy viloyatining Zarafshon tog' tizmalari etagida joylashgan bo'lib, u Markaziy Osiyodagi eng yirik petroglif majmualaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Bu hududda minglab toshlarga o'yib ishlangan hayvon, inson, quyosh, ov va marosim sahnalari tasvirlari mavjud. Har bir toshyozuv — o'tmish ajdodlarimizning hayot tarzi va ularning ruhiy dunyosidan guvohlik beruvchi betakror san'at namunasi hisoblanadi. Shu boisdan Sarmeshsoy petrogliflari O'zbekistonning milliy madaniy merosi tarkibida alohida o'rin egallaydi.[2;95]

Qadimgi toshyozuvlar faqatgina tasviriy san'at yodgorligi emas, balki insoniyat tafakkurining, dunyoqarashining shakllanish bosqichlarini ko'rsatuvchi tarixiy hujjat hamdir. Bu tasvirlarda ajdodlarimizning ovchilik, chorvachilik, tabiat bilan o'zaro munosabatlari, diniy marosimlari va ijtimoiy hayotining izlari mujassam. Shuning uchun ham Sarmeshsoy toshyozuvlarini o'rganish orqali nafaqat o'sha davr san'ati, balki jamiyatning ijtimoiy-madaniy hayoti, e'tiqodi, qadriyatlari haqida ham muhim ma'lumotlar olish mumkin.

Sarmeshsoy petrogliflari O'zbekiston tarixiy-madaniy merosini chuqur

anglashda, turizmni rivojlantirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda ushbu hudud xalqaro ilmiy ekspeditsiyalar va turistlar tomonidan qiziqish bilan o'rganilmoqda. Toshyozuvarlar o'zining badiiy kompozitsiyasi, ramziy mazmuni va tarixiy davri bilan boshqa petroglif majmualaridan farq qiladi. Shu sababli ularni ilmiy tahlil qilish, saqlash va keng ommaga tanitish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Maqolaning maqsadi — Sarmeshsoy darasidagi qadimgi toshyozuvarlarning yaratilish davrini, ularning badiiy va madaniy ahamiyatini ilmiy jihatdan tahlil etish, shuningdek, mazkur yodgorliklarning milliy o'zlikni anglashdagi o'rnini ochib berishdir. Tadqiqot davomida petrogliflarning shakl, mazmun, tasviriy uslub va ramziy belgilar tahlil qilinadi. Shuningdek, ularning bugungi kunda madaniy meros sifatida e'tirof etilishi va turizmga foydalanish istiqbollari ham o'rganiladi. Sarmeshsoy toshyozuvarlarini chuqur o'rganish — o'z tariximizni, ajdodlarimizning badiiy va ruhiy olamini anglashga xizmat qiluvchi muhim qadriyatdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODOLOGIYASI

Sarmeshsoy darasidagi qadimgi toshyozuvarlar va ularning madaniy ahamiyatini o'rganish masalasi so'nggi yillarda tarix, arxeologiya, etnografiya va madaniyatshunoslik fanlarida alohida tadqiqot yo'nalishiga aylangan. Adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston va xorijiy olimlar bu masalaga turlicha yondashuvlar asosida ilmiy izlanishlar olib borganlar. Jumladan, o'zbek olimlaridan A. Asqarov, M. Jo'rayev, S. Qodirov, Sh. Mirzayev va T. Allamberdiyevlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda Sarmeshsoy petrogliflarining tarixiy davri, ularning mazmuni va badiiy uslubi tahlil qilingan. Bu manbalarda toshyozuvarlarning yaratilish davrini bronza va ilk temir asri bilan bog'lovchi dalillar keltiriladi.

Rus va Yevropa tadqiqotchilari, xususan, S. Goryachev, E. Novgorodov, J. Klemens va L. Franc tomonidan yozilgan maqolalarda esa Sarmeshsoy petrogliflarining ikonografik tahliliga e'tibor qaratilgan. Ularning fikricha, mazkur tasvirlarda faqat ov manzaralari emas, balki diniy marosimlar, kosmik timsollar, quyosh, hayvonot dunyosi va insonlar o'rtasidagi ramziy aloqalar ifodalangan.

Shunday qilib, mavjud ilmiy manbalar Sarmeshsoy toshyozuvlarini nafaqat arxeologik, balki falsafiy va estetik hodisa sifatida o'rganish zarurligini ko'rsatadi.[3; 210]

Mahalliy adabiyotlarda bu yodgorliklarning milliy o'zlikni anglashdagi o'rni ham alohida ta'kidlanadi. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Arxeologiya instituti olimlari tomonidan tayyorlangan "O'zbekiston toshyozuvlari va ularning semantik tahlili" nomli to'plamda petrogliflar xalq og'zaki ijodi, marosim madaniyati va qadimgi tasviriy san'atning ildizlari bilan bog'lanadi. Shuningdek, UNESCO tomonidan o'tkazilgan xalqaro ilmiy konferensiyalarda Sarmeshsoy darasi Osiyo mintaqasidagi eng yirik toshyozuv majmualaridan biri sifatida e'tirof etilgan.

Tadqiqot metodologiyasi ushbu ilmiy manbalarni tahlil qilish bilan bir qatorda, zamonaviy ilmiy uslublarga asoslanadi. Metodologiya markazida tarixiy-qiyosiy tahlil, semantik va ikonografik yondashuv, madaniy-antropologik tahlil, shuningdek maydon (field) tadqiqotlari usuli mavjud. Tarixiy-qiyosiy yondashuv orqali Sarmeshsoy toshyozuvlari boshqa mintaqalardagi (Saymali-Tosh, Tamg'ali, Zarautsoy) petrogliflar bilan taqqoslanadi. Bu esa o'xshashlik va farqlarni aniqlab, ularning madaniy kontekstini chuqurroq tushunish imkonini beradi.

Semantik va ikonografik tahlil esa toshyozuvlarda ifodalangan belgilar, shakllar, hayvon va inson tasvirlarining ma'nosini ochib berishga xizmat qiladi. Ushbu metod yordamida qadimgi tasvirlarning diniy, marosimiy va estetik funksiyasi aniqlanadi. Madaniy-antropologik yondashuv esa petrogliflarni o'sha davr kishilarining dunyoqarashi, ijtimoiy munosabatlari va qadriyat tizimi bilan bog'lab o'rganishga imkon beradi.

Bundan tashqari, tadqiqot jarayonida geoinformatsion texnologiyalar (GIS) va fotogrammetrik o'lchov usullari qo'llaniladi. Bu usullar yordamida toshyozuvlarning joylashuvi, hajmi va holati aniq raqamli shaklda qayd etiladi, ularning saqlanish darajasi baholanadi. Shuningdek, etnografik suhbatlar orqali mahalliy aholi orasida Sarmeshsoy toshyozuvlariga nisbatan shakllangan og'zaki

rivoyatlar, afsonalar va urf-odatlar to'plangan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Sarmeshsoy darasi O'zbekistonning Navoiy viloyati hududida joylashgan bo'lib, Markaziy Osiyo miqyosida eng yirik va saqlangan petroglif majmualaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Bu hududda o'tkazilgan arxeologik va madaniyatshunoslik tadqiqotlari natijasida 10 mingdan ortiq toshyozuv (petroglif) aniqlangan. Ularning yaratilish davri miloddan avvalgi II ming yillikdan to milodiy o'rta asrlargacha bo'lgan davrni qamrab oladi. Sarmeshsoy darasi qadimgi insonlarning san'at, diniy tasavvur va ijtimoiy hayotini o'rganishda bebaho manba hisoblanadi.

Sarmeshsoy petrogliflari mavzulari jihatidan nihoyatda rang-barangdir. Tadqiqotlar natijalariga ko'ra, toshyozuvlar asosan quyidagi tematik yo'nalishlarda tasniflanadi:

Ov manzaralari – eng ko'p uchraydigan tasvirlardir. Ular orasida kiyik, bug'u, tog' echkisi, arhar, yo'lbars va yovvoyi buqalar tasvirlari ko'p uchraydi. Ovchilar qo'llarida nayza, kamon, o'q va itlar bilan birgalikda tasvirlangan.

Marosim va diniy sahnalar – qo'llarini osmonga ko'targan, raqsga tushayotgan yoki quyoshga sig'inayotgan insonlar shaklida ifodalangan. Bu tasvirlar qadimgi e'tiqod tizimining muhim dalilidir.

Zoomorfik va geometrik belgilar – spirallar, aylana, quyosh nurlari, hayvon shoxlari shaklida ifodalangan bo'lib, ular kosmik ramziyat bilan bog'liq deb talqin qilinadi.

Jang va ijtimoiy hayot sahnalari – otliqlar, qurolli erkaklar, yurish sahnalari o'sha davrda jamiyatda harbiy tuzilma mavjud bo'lganligini ko'rsatadi.[4; 134]

Bu tasvirlarda ishlatilgan chiziqlar, proporsiyalar va kompozitsiya qadimgi san'atning o'ziga xos estetik tizimiga ega bo'lganini ko'rsatadi. Toshyozuvlarda simmetriya, harakat dinamikasi, tabiat va inson o'rtasidagi uyg'unlik yaqqol seziladi.

Petrogliflarning semantik tahlili shuni ko'rsatadiki, ular oddiy tasvir emas, balki murakkab ramziy mazmunga ega. Quyosh, hayvon, odam va geometrik

belgilar qadimgi insonlarning tabiat bilan ruhiy aloqa o'rnatish istagini ifodalaydi. Quyosh tasvirlari hayot, energiya va hosildorlik timsoli bo'lib xizmat qilgan. Ov manzaralari esa insonning tabiatga bog'liqligini va tirikchilik manbaini aks ettirgan.

Boshqa tomondan, hayvonlar tasvirida ularning shunchaki ov obyekti emas, balki muqaddas ramz sifatida ko'rsatilgani seziladi. Ayniqsa, tog' echkisi va kiyik tasvirlari turli xalqlarda hosildorlik, kuch, baraka va himoya ramzi sifatida qadrlangan. Shu bois Sarmeshsoy toshyozuvlarini diniy-mifologik kontekstda o'rganish muhimdir.

Tadqiqotlar Sarmeshsoy petrogliflarini uch asosiy bosqichga ajratadi:

Bronza davri (mil. avv. II–I ming yillik) — bu davrga oid toshyozuvlarda ovchilik va hayvon tasvirlari ustunlik qiladi. Chiziqlar soddaligi va kompozitsiyaning qat'iyligi bu davrning eng muhim belgisi hisoblanadi.

Ilk temir davri (mil. avv. IX–III asrlar) — bu bosqichda jang, marosim va quyosh timsollari ko'p uchraydi.

O'rta asrlar davri (mil. I–X asrlar) — bu davrda antropomorf tasvirlar, arabcha yozuvlar va geometrik naqshlar paydo bo'lgan bo'lib, ular islom madaniyatining dastlabki ta'sirini bildiradi.[5; 188]

Shu asosda Sarmeshsoy darasi turli tarixiy bosqichlarni o'zida mujassam etgan ko'p qatlamli madaniy kompleks sifatida baholanadi.

Sarmeshsoy toshyozuvlari O'zbekistonning milliy o'zligini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Ular ajdodlarimizning tafakkur darajasi, estetik didi, diniy qarashlari va tabiat bilan uyg'un yashash tamoyillarini ko'rsatadi. Shuningdek, bu yodgorliklar xalq badiiy tafakkurining, tasviriy ifoda vositalarining ildizlarini ochib beradi.

Madaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan Sarmeshsoy petrogliflari — bu xalq xotirasining vizual manbasi, milliy madaniyatning dastlabki badiiy ifodasi sanaladi. Ular bugungi o'zbekistonliklar uchun ham ruhiy va tarixiy qadriyat sifatida ahamiyatli. Har bir toshda aks etgan belgilar ajdodlarimizning dunyoqarashidan, e'tiqodidan va tabiatga bo'lgan hurmatidan dalolat beradi.

Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, Sarmeshsoy darasidagi ko'plab toshyozuvlar tabiiy eroziya, shamol, yomg'ir va quyosh nurlari ta'sirida yemirilmoqda. Ayrim joylarda inson omili — vandalizm, ruxsatsiz o'yib yozish yoki turistik faoliyat tufayli ham yodgorliklarga zarar yetmoqda. Shu sababli ularni raqamlashtirish, himoyalash va konservatsiya qilish masalasi dolzarbdir.

Hozirda O'zbekiston Respublikasi Madaniy meros agentligi va UNESCO bilan hamkorlikda Sarmeshsoy majmuasini Butunjahon madaniy merosi ro'yxatiga kiritish bo'yicha tayyorgarlik ishlari olib borilmoqda. Bu nafaqat yodgorlikni saqlash, balki uni xalqaro miqyosda targ'ib qilishga ham xizmat qiladi.

Sarmeshsoy darasi nafaqat arxeologik obyekt, balki turistik resurs sifatida ham katta imkoniyatlarga ega. Bu yerning tabiiy manzaralari, tarixiy muhit va toshyozuvlarning o'ziga xosligi uni madaniy-tarixiy turizm markaziga aylantirishi mumkin.

Madaniy turizm orqali yodgorlikni ommalashtirish, shu bilan birga, mahalliy aholining iqtisodiy farovonligini oshirish mumkin. Buning uchun ekologik turizm, tarixiy ekskursiyalar, raqamli muzeylar tashkil etish, interaktiv ko'rgazmalar o'tkazish lozim. Shu tariqa, Sarmeshsoy darasi O'zbekistonning jahon madaniy xaritasidagi o'rnini mustahkamlash imkonini beradi.

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, Sarmeshsoy toshyozuvlari Markaziy Osiyodagi eng qadimiy va murakkab badiiy tizimga ega yodgorliklardan biridir. Ular orqali ajdodlarimizning diniy qarashlari, dunyoqarashi va ijtimoiy hayoti haqida qimmatli ma'lumot olish mumkin. Tadqiqot natijalari nafaqat tarixchilar, balki madaniyatshunoslar, san'atshunoslar, etnograflar uchun ham ilmiy ahamiyatga ega.

Amaliy jihatdan esa, bu tadqiqotlar madaniy merosni muhofaza qilish, raqamli arxivlar yaratish va turizm sohasida yangi ilmiy asoslangan strategiyalar ishlab chiqishda qo'l keladi. Toshyozuvlarni o'rganish orqali o'zbekistonlik yoshlarda milliy g'urur, tarixiy xotira va ajdodlarga hurmat tuyg'ulari mustahkamlanadi.

Sarmeshsoy darasidagi qadimgi toshyozuvlar nafaqat san'at yodgorligi,

balki butun insoniyat madaniyatining qadimiy guvohnomasidir. Ular orqali o'tgan davrning falsafiy, diniy va ijtimoiy tafakkuri bugungi avlodga yetib kelgan. Shu bois ularni chuqur o'rganish, asrab-avaylash va kelajak avlodlarga yetkazish O'zbekiston madaniyat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lishi zarur.

XULOSA

Sarmeshsoy darasidagi qadimgi toshyozuvlar O'zbekiston hududida qadimdan mavjud bo'lgan san'at, e'tiqod va dunyoqarashning o'ziga xos ifodasidir. Ular ajdodlarimizning tabiat bilan uyg'un yashash tamoyillari, hayot falsafasi va estetik didining eng qadimgi namunalarini o'zida mujassam etadi. Petrogliflarda aks etgan sahnalar — inson va tabiat o'rtasidagi uyg'unlik, ijtimoiy munosabatlar, marosimlar va diniy tasavvurlar tizimini yoritadi.

Sarmeshsoy yodgorliklari nafaqat arxeologik, balki madaniy va ma'naviy meros sifatida ham katta ahamiyatga ega. Ularni o'rganish orqali xalqimizning tarixiy xotirasi, san'at tafakkuri va madaniy ildizlari haqida to'liqroq tasavvur hosil qilish mumkin. Shuningdek, ushbu yodgorliklar turizm, ta'lim va madaniy diplomatiya sohalarida ham amaliy imkoniyatlarga ega. Shuning uchun Sarmeshsoy darasidagi toshyozuvlarni ilmiy asosda o'rganish, saqlash va targ'ib qilish O'zbekistonning milliy madaniy siyosatida ustuvor yo'nalishlardan biri bo'lishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Karimov A. O'zbekiston toshyozuv san'ati tarixi. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2018. – 112 b.
2. Jo'rayev M. Sarmeshsoy petrogliflari va ularning ramziy tizimi. – Samarqand: Registon nashriyoti, 2020. – 95 b.
3. Abdullayev O. O'zbekiston arxeologik yodgorliklari atlası. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2017. – 210 b.
4. Raxmonov D. Markaziy Osiyo petrogliflari: tarix va talqin. – Buxoro: Ziya nashriyoti, 2019. – 134 b.
5. Qosimov B. O'zbekiston madaniy merosi: qadimdan zamonamizgacha. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2022. – 188 b.